

ИЗВЕШТАЈ СА ИСТРАЖИВАЊА КОМПЛЕКСА РАСА У 1973. И 1974. ГОДИНИ

Због смањених финансијских средстава за 1973. годину, радови на истраживању Раса сведени су на довршавање започетих објеката и припрему оних који су откривени за конзервацију.

Настављено је са откривањем грађевине 5, која се налази јужно од грађевине 4. Зидана је од ломљеног камена везиваног малтером, са унутрашње стране омалтерисана. Спољни зидови немају правилно зидано лице — зид је само призидан у укупани простор. Грађевина је целим северним делом укопана у земљу. Под је од набоја мрке земље, и доста нагорео. Од покретног материјала нађене су две камене базе за дрвене стубове украшене урезаним геометријским мотивима, и доста фрагмената керамике. Јужни зид ове грађевине није се могао открити јер иде испод савременог асфалтног пута Нови Пазар — Сопоћани. Остали део откривене грађевине је припремљен за конзервацију.

Испред раније откривене грађевине 3 налази се грађевина 6, грађена од дрвених облика — брвнара, правоугаоног облика, оријентисана дужим странама у правцу север — југ, димензија $4,30 \times 4,50$ m.

Источно од грађевине 6 откривен је западни зид грађевине 7, грађен од ломљеног камена без везивног материјала.

Извршена је превентивна конзервација ранохришћанске гробнице, грађевине 4 и, делимично, грађевине 1.

*

У 1974. години настављено је са проширењем ископа источно од грађевине 3 према југу, све до савременог пута Нови Пазар — Сопоћани. Овим проширењем уобличен је ископ у један релативно правилан правоугаони облик. У овом ископу откривене су грађевине 6, 7 и 11. Грађевине сигниране бројем 6 и 7 грађене су од два реда ломљеног камена поређаног у сухозиду.

Грађевина 11 грађена је од дрвених облика — брвнара. Унутрашњост грађевине имала је под од првено-мрког набоја земље, на коме је било доста гара и комада угљенисаног дрвета. Дуж северне и источне ивице пода очуване су угљенисане хоризонтално положене греде. У западној половини пода откривена је још једна греда правца север — југ, која припада преградном зиду грађевине. Јужни део ове грађевине оштећен је копањем канала за постављање водоводних цеви. Изнад пода било је доста фрагмената керамике — мрко печених лонаца и бокала, украшених зграфито орнаментима, један нож и алка од бронзе. Грађевина 11 лежи у правцу исток—запад; димензије $4,30 \times 2,53$ m. На месту где су се облике спајале са осталим гредама уочени су остаци вертикално укопаних стубова. На углу који се налази на југоисточном делу грађевине уочен је начин спајања ових дрвених облика. Оне су на угловима биле зарезиване и укрштаване. Дебљина сачуваних облика износи

16 ст. Од покретног материјала у згради 11 нађени су: фрагменти кухињске неглеђосане керамике и фрагменти стоне, глеђосане и украшаване сграфито орнаментима керамике, која овај објект одређује оквирно у XIV век. Следећи хоризонт становања представљају зграде укопане у земљу због врло јаког пада терена од севера према југу. Откривена је делимично грађевина 8, која за сада има четири просторије. Грађена је од ломљеног камена везиваног малтером. Није се могла открити у целости због великог нагиба терена и огромне количине сипара који се временом наталожио.

И даље се радило на рашчишћавању и проширењу ископа поред пута. Испред зграде 2 и 3 направљено је са откривањем калдрисане површине која се пружа у правцу југа, а која је могла да представља прилаз од зграда према путу.

РЕЗУЛТАТИ ИСКОПАВАЊА НА ГРАДИНИ У 1974. ГОДИНИ

Овогодишња археолошка ископавања су настављена у унутрашњости утврђења, на просторима западног и централног сектора.

У оквиру централног сектора истражени су квадрати K/17, K/18, J/17 и J/18 (површина око 400 m²), на чијем је простору облик терена пре ископавања указивао на постојање културног слоја и трагова архитектуре. На већем делу истражене откопне површине дебљина културног слоја износи око 20 см, без трагова архитектуре, испод кога се јавља стена или местимично жута глиновита здравица. Налази у овоме слоју су веома ретки. Нешто дебљи културни слој откривен је у источном делу квадрата K/17 и K/18. У североисточном углу квадрата K/17, у природном удубљењу стене откривен је део једне полуземнице испуњене тамном земљом са доста животињских костију и многобројним фрагментима керамике. На поду полуземнице, који је био прекривен тањим слојем гара, нађен је *in situ* један жрвањ. Слична полуземница откривена је 1972. године у јужном сектору утврђења.¹

После чишћења површине стене, на два места у квадратима K/17 и J/18 откривене су рупе у стени које су служиле за постављање дрвених стубова објеката чији се план не може реконструисати. Може се претпоставити да је првобитни културни слој са овога простора уништен спирањем према нижим зонама локалитета.

На простору западног сектора ископавања су започета 1972. године у квадратима G/16 и G/17 који обухватају комплексе куле III, односно зазидане западне градске капије. У деловима поменутих квадрата, који захватају унутрашњост утврђења, у зони ширине око 3 m уз бедем уклоњен је 1972. године слој камена и шута до нивоа основе IV хоризонта.²

¹ Д. Прибаковић и М. Поповић, *Археолошка истраживања средњовековног града Раса*, „Весник Војног музеја“ 18, 1972, 42.

² Исто, стр. 48.

Ради целовитијег сагледавања ситуације, откопна површина је проширена на суседне квадрате Н/16 и Н/17. У току овогодишњих ископавања, на целој откопној површини дошло се до нивоа основе IV хоризонта, изнад које се запажа следећа стратиграфска ситуација. Испод површинског хумусног слоја, чија просечна дебљина износи око 10 cm, откривен је слој дебљине 40—60 cm са доста ситног камена који карактеришу налази фрагмената грубе керамике. Из истог слоја потичу налази два византијска чанкаста новчића из XII века који припадају ковањима цара Јована II Комнена и Манојла Комнена. Судаћи по откривеном археолошком материјалу, посебно налазима новца и структури самога слоја, можемо закључити да се слој формирао таложењем сапраног материјала са виших зона градине, односно простора централног сектора. Испод овога слоја откривен је слој дебљине 10—20 cm, који припада IV хоризонту живота на локалитету а хронолошки одговара првој половини XIII века. Налази из слоја, којих има у приличном броју, представљају интересантну целину састављену од керамике, примерака гвоздених стрелица и нумизматичког материјала. Керамика има облике и орнаменту карактеристичне за IV хоризонт. Као новина јављају се фрагменти посуда грубе фактуре, деформисани под дејством високих температура, које су могле служити за ливење метала. Гвоздене стреле, од којих је нађено 7 примерака, припадају већим делом типу четворобрдних стрела са танким пуноливеним трном. Ово су први примерци оружја откривени у утврђењу града Раса.

Најзначајнији налаз из слоја IV хоризонта представљају примерци чанкастог новца и бронзане плочице припремљене као материјал за откивање новца. Откривена су три примерка бронзаног чанкастог новца који припадају различитим варијантама ковања краља Стефана Радослава. Први примерак има на аверсу лик краља са Христом (стојеће фигуре) и текстом: СТЕФΑΝΟ ΡΗΕ Ο ΑΟΥΚΑ; ΙC ΧC Ο ΠΑΝΤΟΚΡΤΟΡ. На реверсу нема представе. Овај примерак је по типу идентичан са примерцима из оставе откривене 1972. године,³ а с обзиром на место налаза, несумњиво припада истој остави. Други примерак има на аверсу представу стојећих фигура краља и Богородице, и текст [СТΕΦΑΝΟ] ΡΗΕ; ΜΡ ΘΥ. На реверсу се налази попрсје Христа и текст: ΙC ΧC Ο ΕΜ-ΝΥΝ. Примерак је идентичан са јединим до сада познатим примерком те врсте, који се налази у збирци др Љ. Недељковића.⁴ Трећи примерак припада врсти од које су до сада позната три комада, који се налазе у музејима Беча, Загреба и Сплита. На аверсу су приказане стојеће фигуре краља Радослава и св. цара Константина, и текст: [СТΕΦΑΝΟ] ΡΗΕ; [ΚΟΝΣΤΑΝΤ]ΙΝ. На реверсу је представа Христа на престолу.

Поред поменутих примерака новца, посебно интересантан налаз представљају две бронзане плочице припремљене за откивање новца. По материјалу, тежини и начину опсецања, плочице у потпуности одговарају примерцима новца краља Стефана Радослава. Овај налаз, несумњиво од великог значаја, дозвољава претпоставку о постојању ковнице новца у оквиру утврђења града Раса. Као прилог изнетој хипотези

³ Исто, стр. 51.

⁴ Љ. Недељковић, *О првом српском новцу*, „Зборник Музеја примењених уметности“ 13, 1969, 34.

може да послужи и раније откривена остава новца краља Радослава чији примерци вероватно нису никада били у оптицају. То се може закључити по њиховој очуваности и јасноћи отиснутих рељефа.

Истраживања која су планирана за наредне године свакако ће дати више елемената за разматрање проблема ковања првог српског новца и постојања ковнице у Расу у време краља Стефана Радослава.

*В. Јовановић, Д. Минић, С. Петровић,
П. Поп-Лазич, Д. Прибаковић, М. Поповић*